

3 Sistema literario, campo literario e literatura nacional como obxectos historiográficos

Situación galega

Sumario 3.1 A historia literaria, operativo de intervención discursiva. – 3.2 Fundamentación teórico-crítica da innovación procurada. – 3.3 O sistema-único en perspectiva funcionalista. – 3.4 Retos e propostas para unha nova historia literaria galega. – 3.5 Topoloxía sistémica. – 3.6 O espazo dos posíbeis. – 3.7 Policronía dinámica. – 3.8 Lugar da crítica na historia do sistema literario.

3.1 A historia literaria, operativo de intervención discursiva

A opción funcionalista ou sistémica en historiografía cultural ou literaria presupón a atención a catro planos complexos e nalgún sentido aporéticos en canto se someten a unha lectura en estrita perspectiva nacional. Eses planos son os seguintes: 1) explicación dos límites sistémicos ou de campo e das interaccións sistema-extrasistema e sistema-subsistema; 2) incorporación relacional do que a teoría dos campos sociais define como 'espazo dos posíbeis'; 3) decisión sobre o modo apropiado de incorporar a diacronía sistémica; 4) delimitación funcional do factor crítico que toda historia cultural ou literaria (pre)asume desde o momento en que opera por selección (de obras, autores, repertorios...) e configura o seu discurso como intervención. O obxectivo desta proposta consiste en perfilar eses catro planos en

Nunha fase inicial, este texto presentouse como comunicación, so o título «O funcionalismo dinámico aplicado á historia do sistema(/campo) cultural. Dilemas e alternativas», ao IX Congreso da Asociación Internacional de Estudos Galegos, que tivo lugar en 2009 nas Universidades de Santiago de Compostela, Vigo e A Coruña.

relación coa literatura galega e, de xeito específico, coa heurística e os operativos usuais na praxe historiográfica correlativa.

No sentido que Iuri Lotman deu a estes conceptos, a historiografía posúe entidade e funcionalidade cultural por dous motivos: por xerar estruturalidade semiótica cara ao futuro, en sentido prospectivo, e por promover o esquecemento selectivo daquela parte da memoria que se xulga non rendíbel (Żyłko 2006). Esta é unha máis entre as razóns polas que se pode asegurar que a historia literaria foi, e segue a ser, unha potente maquinaria performativa no sistema social, un dispositivo primordial para a comunidade que a produce e a pon en circulación como comunicado institucional destinado a cumprir funcións autodescritivas, homoxeneizadoras e cohesivas en sentido identitario e ideolóxico (Lotman 2000).¹ Falar nestes termos implica asumir que a historia literaria se habilitou de entrada como produción propiamente institucional e como discurso de autoridade ligado a núcleos lexitimadores de valores culturais, sociais, ideolóxicos, morais, relixiosos, estéticos ou doutra clase. Pero a natureza institucional da historia literaria asenta tamén no rendemento dunha autoridade complementaria, pois quen a escribe ha de mostrarse eficaz na xestión dunha identidade histórica e ha de posuír probada competencia técnico-discursiva e política. Por tanto, a relación entre autoría do discurso historiográfico, campo do poder e campo de produción ideolóxica (Sapiro 2007; Figueroa 2010; Casas 2011; Lourido 2011; 2014) resulta fundamental cando se aspira a entender o funcionamento da historia literaria nun contexto dado.

En canto operativo de intervención discursiva, a historia literaria é susceptible de asociarse no plano institucional non só a núcleos hexemónicos, aos seus aparatos de regulamentación político-cultural (academia, escola, medios de comunicación) e ás respectivas 'lóxicas da iterabilidade' (Butler [1999] 2004, 231-61) senón tamén a núcleos de contrapoder, recoñecíbeis ou non como alternativos. Estes funcio-

1 Necesariamente conservadoras ou homeostáticas esas funcións, co sentido en que se vén empregando a palabra na teoría de sistemas? É probable que si, aínda que sería preciso máis dun matiz sobre esas funcións autodescritivas e sobre a súa lectura do cambio ou do conflito históricos. Algúns deses matices foron tratados por Lotman (2000, 123-31), a quen pertence esta observación: «La autodescripción de la cultura representa una etapa regular en el desarrollo de la misma, etapa cuyo sentido consiste, en particular, en el hecho mismo de [que] la descripción deforma el objeto de la descripción confiriéndole una mayor organización» (128). Coa vella tradición sistémica que arrinca como teoría biolóxica organicista nos anos vinte do pasado século e que axiña comportou repercusións culturoolóxicas e incidencia na teoría literaria e na filosofía da historia -abrindo unha vertente que desde formalistas rusos como Iuri Tinianov e Roman Jakobson conduciu ás achegas da Escola de Praga (Galan 1988) e posteriormente ao concepto lotmaniano de *semiosfera*-, o principio mecanicista de causalidade deixou de detentar todo o protagonismo científico, pasando a obtelo o estudo da autorregulación e o da interacción entre as partes dun todo e entre aquelas e a propia totalidade entendida como sistema. Aí ten o seu punto de partida o funcionalismo dinámico co que converxerían Even-Zohar e o grupo de Tel Aviv (Even-Zohar 1990, 2).

nan en realidade como configuradores de respostas político-culturais de resignificación e, por febles que resulten, aspiran a alcanzar algún xeito de institucionalización. O resultado buscado é a configuración de contraespazos públicos, normalmente de carácter sectorial nos seus inicios, por afectaren só determinados ámbitos da vida pública (o literario ou o folclórico, por caso), pero moi activos na refutación dos metarrelatos de lexitimación identitaria, cultural ou política contra os que reaccionan (González-Millán 2000, 63-77). Unha das súas prioridades adoita ser a postulación dunha historiografía cultural diverxente da oficializada no espazo público en que interveñen.

Como é lóxico, a performatividade asociada á praxe historiográfica, e en particular ás prácticas historiográfico-literarias, asume xa desde a súa mesma materialización que está a concorrer ou competir con modelos alternativos. Todo campo social xera un subcampo historiográfico marcado por unha pluralidade de propostas que afectan a opcións epistemolóxicas, as cales, xa antes, inciden na delimitación e identificación do obxecto de estudo. Esa delimitación consiste en realidade nunha operación moi complexa na cal, case sempre de xeito non declarado, resultan activados diferentes parámetros heurísticos e discursivos e se concretan relacións non sempre explícitas entre varias disciplinas historiográficas e entre elas mesmas e outros saberes, como a socioloxía, a antropoloxía, a filoloxía, a semiótica da cultura e outros. Entre eses parámetros, malia o que poida parecer nunha primeira impresión afectada polo fetichismo literario ou polas proxeccións didácticas da historiografía literaria escolar, os textos e as autoras e autores non son nin moito menos os principais en termos de organización do discurso historiográfico. Dito doutro xeito: non son os que gozan dun maior grao de autonomía como referentes da comprensión do percurso histórico, pois o habitual é que estean subordinados a algún principio regulador, correntemente de carácter identitario ou ideolóxico, incluído aquí para determinados períodos e culturas o aparato dogmático-relixioso.

A existencia dun campo historiográfico, con todas as consecuencias sobre *doxa*, *habitus*, heteronomía, capital en xogo e demais, constitúe un *a priori* inesquivábel cando se entra a debater sobre modelos historiográfico-literarios. Asumida a funcionalidade semiótico-cultural e sociopolítica indicada, un obxectivo acaído para ese debate sería o recoñecemento e descrición –xustamente a esta luz– dos modelos concorrentes no subcampo da historiografía literaria nunha determinada conxuntura. Podería ser a galega de comezos do século XXI, por exemplo, con todas as implicacións que tal concorrencia leva apareladas en relación co campo do poder e coas diversas institucións participantes. Porén, esta é unha tarefa de dimensións inasumíbeis neste lugar. Optaremos en realidade por unha vía que, sobre todo por contraste, incorpore unha parte desa descrición, pois do que se tratará é da concreción dalgunhas

propostas conducentes a unha historiografía de base relacional e sistémica de aplicabilidade xeral, se ben con ollada derivada de xeito preferente ao marco galego.

Obsérvase antes de máis que unha das razóns polas que é tan difícil acometer con éxito unha historia sistémica da literatura radica nas vastas esixencias empíricas dunha empresa tal, obrigada a traballar –a mínimo rigor que se esixa– con análise de redes e bases de datos aplicadas non só aos considerados produtores por antonomasia do sistema literario senón tamén ao resto de axentes, así como aos consumidores dos bens que o mercado cultural fornece e a eses mesmos bens e produtos. Así o asumiron nas súas investigacións, entre outros, o Collectif Interuniversitaire d'Étude du Littéraire (CIEL) (Dozo, Fréché 2006) respecto á literatura belga do período 1920-60, da que aspiran a ofrecer unha topografía relacional,² e a Rede Galabra³ respecto á cultura galega da etapa 1968-82.⁴ E así o corroborou tamén Isaac Lourido no capítulo quinto da súa tese de doutoramento, «Bases para unha historia sistémica da literatura na Galiza» (Lourido 2011, 457-509), e nunha monografía posterior con base naquela (2014, 347-98), lugares ambos imprescindíbeis en relación cos asuntos que aborda este artigo.⁵

2 Ao CIEL débese unha base de datos (<http://ciel.philo.ulg.ac.be/cielcms/basededonnees.aspx>) centrada na literatura belga en lingua francesa para o período indicado. Incorpora tres sectores, os de autores/as, obras e revistas, articulados á súa vez en diversas categorías internas. Dozo e Fréché describiron nos seguintes termos a articulación interna da base de datos: «Dès sa conception théorique, la base de données CIEL a été pensée pour permettre une exploitation réticulaire de l'information qu'elle contient. Les nombreuses catégories mises en œuvre servent à isoler rapidement les lieux de sociabilité des écrivains, que ces lieux soient des instances littéraires (académies, sociétés, maisons d'édition, etc.), sociales (partis politiques, associations diverses, etc.) ou encore professionnelles (cabinets d'avocats, entreprises, etc.). La trajectoire de l'écrivain est ainsi topographiée, et l'on décèle alors directement, en synchronie, grâce au repérage chronologique intégré à la base, les points communs entre ces différents 'cartes'. Cet usage sociologique et historique de la base CIEL en sera l'une des exploitations majeures» (Dozo, Fréché 2006, 106). Agradezo a Cristina Martínez Tejero e a Isaac Lourido as informacións compartidas sobre o CIEL e outros traballos desenvolvidos polo Département de Langues et Littératures Romanes da Université de Liège.

3 <https://redegalabra.org>.

4 As investigacións aludidas sobre bens e produtos culturais constitúen xustamente unha das liñas de traballo priorizadas pola Rede Galabra, dirixida por Elías Torres Feijó. En paralelo con outros avances do grupo, Roberto Samartim presentou en 2010 a tese de doutoramento *O proceso de construción do sistema literario galego entre o franquismo e a transición (1974-1978)*, publicada posteriormente como monografía (Samartim 2017), en que se concretan importantes achegas conectadas co espazo de intereses que aquí estamos a explorar, como acontece tamén coa compilación de traballos de Torres Feijó e Samartim (2018).

5 Sobre análise de metadatos desde outra tradición teórica, conectada coas humanidades dixitais e coa *distant reading* de Franco Moretti, véxase igualmente o volume *Macroanalysis*, centrado especificamente na proxección dos métodos dixitais sobre a historiografía literaria (Jockers 2013). A clase de operativos heurístico-metodolóxicos dos que se acaba de facer mención, se extremaren a escala de aproximación empírica á

Non operar co sentido holístico da noción de sistema conduce á elaboración de historias sectoriais do sistema. Nalgún sentido, as historias das literaturas nacionais adoitan responder a un programa homologábel a isto que se indica, polo que serían sectoriais ou parciais. Esa vía sería aceptábel e, se se apura o xuízo, mesmo plausíbel. Iso si, a condición de recoñecerse nesa limitación e de non pretender confundir a ninguén, nin no plano heurístico nin no plano metodolóxico.

Será superfluo indicar que o expediente propio dos usos historiográficos tradicionais esixe bastante menos. Tal como se herdou das dúas tradicións principais que flúen desde o século XIX, a herderiano-hegeliana e a positivista, o oficio de historiadora literaria, firmemente suxeito ao que Pierre Bourdieu describe como doxa epistémica, demanda en doses variábeis erudición, dotes narrativas e pedagóxicas, unha certa probidade crítica e, en especial, compromiso cun suxeito histórico formulado como *nación, pobo, estado, imperio* ou *espírito*.⁶ Estes ingredientes abundaron a miúdo para consagraren propostas de circulación institucional e escolar moi ampla e para promoveren con elas canons a miúdo blindados contra os procesos sociais, políticos e culturais. Blindados –cabería indicalo así– tamén contra a historia.

3.2 Fundamentación teórico-crítica da innovación procurada

A atención que prestei a esta clase de asuntos nalgunha publicación anterior (Casas 2008; 2010) obedeceu a un cuestionamento metodolóxico no plano teórico-comparado e a un propósito de exploración

realidade cultural e literaria da que aspiran a dar conta, corren o risco de se abeirar a unha especie de neopositivismo sociolóxico-histórico en que os datos analíticos e cuantitativos alcanzados poden chegar a equipararse polos promotores da investigación con todo o que hai que saber sobre o sistema estudado, o cal constituiría unha pretensión probablemente desmedida e mal orientada (que conducirá algúns a lembrar o brevísimo conto de Borges «Del rigor en la ciencia», recollido en *El hacedor*). Trátase dunha cuestión de fondo asociábel, por outra parte, a un debate de gran relevancia, o centrado na clase de relación que se procura entre os estudos literarios e os estudos sobre a cultura, por un lado, e as ciencias sociais por outro. Mais introduce así mesmo un flanco de orde epistemolóxica relativo aos axustes entre análise e síntese, sempre na axenda –como problema moi complexo– de toda teoría da historia. Son asuntos que tratei xa na parte final do capítulo que precede a este, onde se fala do principio de selección crítica de referentes sistémicos como garantía suficiente para unha representación da heteroxeneidade empírica.

⁶ Ou de todo iso á vez, como foi propio da historiografía cultural en que se abandeirou o fascismo español desde o anuncio explícito configurado polo volume *Arte y Estado* ([1935] 2009), de Ernesto Giménez Caballero. A partir de 1938, e cando menos até a finalización da Segunda Guerra Mundial, o modelo historiográfico contou cos pródigos auspicios da Subsecretaría de Prensa y Propaganda do Goberno de Franco, ocupada sucesivamente por Millán Astray, Giménez Caballero, Fermín Yzardiaga e Antonio Tovar. A súa influencia foi máis que notábel na produción crítica e historiográfica do coñecido como Grupo de Burgos, identificado a partir de certa altura coa etiqueta de *falanxismo liberal*.

de alternativas fronte aos modelos das historiografías romántica, positivista e historicista, no meu criterio esgotados no plano científico malia persistiren como ferramentas reanimadas nas prácticas académica e escolar.

Hai tres clases de motivos que permiten falar da caducidade deses modelos. En primeiro lugar, e malia o paradoxal que pareza, por canto conduciron a disciplina á vía morta da *ahistoricidade*, sen daren cun modo acaído de axuste entre os elementos sincrónicos e diacrónicos da realidade sobre a que a historia literaria pretendía informar e sen que se lograra entender nin explicar a procesualidade do literario nin a idea de cambio histórico. En segundo lugar, polo persistente desenfoque na fundamental decisión sobre o obxecto de estudo da disciplina e incluso sobre a propia noción de literatura (ela mesma en proceso continuo). Finalmente, por unha especie de suficiencia epistémica asociada a a sólidas pero escasas referencias metodolóxicas, en especial as propias da retórica, da ecdótica e da filoloxía.

Nesta ocasión o propósito consiste en axustar análise e propostas, de novo con apoio nas bases metodolóxicas empregadas por Itamar Even-Zohar para a súa formulación da noción de polisistema cultural, así como nas relacións por el mesmo recoñecidas no plano conceptual coa semiótica da cultura de Iuri Lotman e a Escola de Tartu-Moscova (Even-Zohar 1990, 2). Incorporáranse así mesmo conceptos e propostas socioanalíticas que corresponden a Pierre Bourdieu, facendo abstracción polo de agora das críticas surxidas desde dentro da propia escola con repercusión nas especificidades do campo historiográfico (casos de Nathalie Heinich, Luc Boltanski e Bernard Lahire, entre outros).⁷

Un dos fundamentos que deberá reforzarse é a comprensión das complexas relacións entre repertorios, mercados, ideoloxía e canonicidade, base de calquera aproximación sistémica á dinámica do campo cultural, segundo soubo ver un membro tan significado do Grupo de Tel Aviv como Rakefet Sheffy (1999; 2002). Tales relacións –e aquí aparece un novo punto de converxencia con Lotman, e noutro plano coa socioloxía de Norbert Elias– nin son mecánicas nin resultan sempre previsíbeis. O máis relevante desde o punto de vista dunha investigación histórica en perspectiva sistémica é xustamente saber localizar, describir e analizar a pugna social e cultural entre modelos, configuradora e postuladora de redes de xerarquías e en definitiva dun canon para o sistema.

Como consecuencia inmediata do anterior, faise preciso recalcar o que de impostura epistemolóxica hai na estendida equiparación

⁷ Ocupeime recentemente noutro lugar (Casas 2020) destes e doutros procesos inter-
nos de disgregación contemporánea da socioloxía da literatura e da socioloxía das artes.

conceptual entre 'literatura nacional' e 'sistema literario'.⁸ De feito, a constitución dunha historia literaria sistémica é heurística e conceptualmente irredutíbel á historia dunha literatura nacional. Asemade, o paso desta última modalidade á primeira é imposible de efectuar mediante o simple expediente dunha renominalización dos vellos conceptos e dos vellos criterios historicistas, entre eles o de canon. Por motivos como estes, parece optimista de máis a formulación desenvolvida por Roberto López-Iglésias Samartim (2011, 180-6), segundo a cal, no período 1980-2010, a historiografía literaria galega

pode ser localizada no espazo metodolóxico delimitado entre dúas posicións teóricas básicas: 1) a identitaria, de carácter heterónimo, focagem histórico-social e nacionalitaria e funcionalidade explicitamente política; e 2) a sustentada em postulados sistémicos que, segundo [ela mesma] afirma, tenciona focar a literatura como una institución relativamente autónoma. (180)

Claro que o propio Samartim matiza con bo criterio pouco despois que, na realidade, as declaracións metodolóxicas de índole sistémica nese conxunto historiográfico que se acaba de mencionar acaban por neutralizarse a si mesmas no seu desenvolvemento efectivo como discurso historiográfico que achega un certo coñecemento sobre a historia da literatura galega. Isto é, na materialización final de historia literaria que se ofrece como alternativa á tradicional; razón pola que, en efecto, cabe falar dunha neutralización da metodoloxía de partida e mais dunha confluencia dos resultados orixinados desde modelos metodolóxicos supostamente diversos (Samartim 2011, 187-8; 198-201).

Os estudos literarios constitúen un dos campos disciplinares onde menor impacto tivo a longa crise epistemolóxica da historia como saber/ciencia e como discurso marco de prácticas historiográficas sectoriais. Esta crise agromara non sen brusquidade na Francia da III República, en particular a partir da aparición en 1929 da revista *Annales d'Histoire économique et sociale* da man de Marc Bloch e Lucien Febvre. Un dos seus aspectos máis perceptíbeis foi o da loita polo control do campo académico nas dimensións investigadora e

8 Helena Miguélez Carballeira elaborou en esquema unha análise das tres percepcións básicas existentes na actualidade sobre o uso da fórmula 'sistema literario galego' fronte ao que se entende por 'literatura nacional galega' (2009, 272-5). Nesas tres percepcións combinaríanse motivacións político-identitarias e emotivas con outras de condición máis ben técnica, de forma que malia a etiqueta ser de uso bastante xeneralizado entre os axentes de tal sistema resulta complicado saber con precisión a idea que diso se fai quen activa a expresión en cada caso. Véxanse a este mesmo respecto López-Casanova 2003; Torres Feijó 2004; Figueroa 2008. Na consideración do segundo, os sistemas literarios funcionan en tres niveis diferentes: nun espazo socio-político, mercé a un ordenamento xurídico-político e institucional (por exemplo, emanado do Estado); nun conxunto social, por vínculos de índole lingüística, étnica ou similares; e nun marco de libre vinculación que é de natureza máis individual que social (Torres Feijó 2004, 428).

docente, esta última con moi importante repercusión comercial nun país como Francia.

Pois ben, oitenta anos despois desa data non é tarefa sinxela sinalar un correlato no campo da historia literaria, algo que se aproxime en efectividade e consecuencias ao que supuxeron o impacto e a traxectoria de *Annales* como refutación heurística, metodolóxica e académica do positivismo nos marcos da investigación e a docencia da historia. Puido constituílo a Escola de Praga a través do maxisterio de Jakobson, residente alí desde 1920, e da boa recepción dos postulados teóricos de Tinianov por parte de Jan Mukařovský, René Wellek e sobre todo Felix Vodička e a súa escola. Os seus contributos propedéuticos e metodolóxicos son de grande interese para un desenvolvemento semiótico-sistémico da historia literaria (Galan 1988; Doležel 1999). Porén, fóra do volume sobre os comezos da ficción checa moderna publicado por Vodička en 1948, as súas concrecións historiográficas non constitúen logros significativos.

Para alén do anterior, no derradeiro terzo do século XX, academias como a británica ou a norteamericana experimentaron axustes no reparto de influencia e poder entre departamentos universitarios de Letras e foron testemuñas do agromar do New Historicism e doutras metodoloxías innovadoras. Pero isto non supuxo nada comparábel ao acontecido no ámbito da investigación histórica coa influencia de *Annales* e algunhas publicacións anglosaxoas (Hobsbawm 1997). A historia literaria foi renuente á apertura interdisciplinar e tamén o foi, até hai moi pouco tempo, ao traballo colaborativo. E máis importante aínda ca iso: adiou a ruptura con usos historicistas e positivistas proxectados por escolas filolóxicas nacionais de impronta hegeliano-darwinista, por expresalo nos termos de Lotman (1998, 140-51), o cal complicou a aceptación da dimensión crítica da historia literaria e lexitimou fóra de tempo un tipo de discursividade non sempre discerníbel da erudición.

Sen saír deste marco de reflexión, procedo de seguido a presentar en esquema algunhas propostas procedentes de traballos anteriores.⁹ Xúlgoas necesarias para fundamentar o que de seguido formularei: 1) a historia literaria enfróntase ao desafío de reintegrarse como disciplina historiográfica e de concertar unha relación directa coa historia, que non hai motivo para pensar en forma de heteronomía disciplinar pero si de complementariedade e sobre todo de renuncia á 'deshistorización'; 2) é esixíbel á historiadora unha declaración sobre as implicacións performativas previstas no seu discurso historiográfico en sentido social e político; 3) para a historia literaria é imprescindible a asunción das alternativas

⁹ Estas sete propostas ampliáanse no capítulo «Paratexto e nación», situado no bloque terceiro deste volume.

debatidas ao longo da segunda metade do século XX en relación co coñecemento histórico e cos discursos disciplinares asociados, polo que é preciso que o debate sobre a historia literaria integre o debate sobre a súa propia textualidade e que concrete alternativas á narratividade e á autoridade explicativo-causalista herdadas da historiografía romántica; 4) a historia literaria debera cuestionar dúas axialidades asentadas con selo exclusivista: a do nacional en detrimento do extranacional e a do textual-autorial en detrimento do resto de factores sistémicos; 5) a historia literaria de postulación identitaria é en xeral allea, ou cando menos reticente, á dialéctica entre unha crítica da identidade e unha crítica da diferenza, motivo polo cal a historia literaria de base nacional tende a ser activa na exclusión da diferenza e na de case todo o que non coadxuve á cohesión identitaria;¹⁰ 6) unha terceira axialidade cuestionábel é a da propia historia literaria no marco dos estudos literarios, que adoito incorpora de xeito implícito a consideración de que a historia literaria corresponde facela por dereito propio aos filólogos e de que está fóra de discusión o control académico da disciplina polos departamentos universitarios tradicionais; 7) precísase unha historia literaria capaz de conxugar a razón filolóxica con outras heurísticas de procedencia disciplinar diversa (semióticas, culturais, sociolóxicas, económicas, comparatistas) para alcanzar así unha alternativa aos programas caducos,¹¹ unha alternativa que talvez debese comezar por testar en termos empíricos a vixencia académica e extra-académica da disciplina no mundo actual.

10 Nos sistemas culturais subalternos, neonacionais ou non emancipados en termos sociopolíticos e de mercado a tradición historiográfica adoita ser escasa e de traxectoria limitada. A propensión é ao mimetismo en relación con procesos de institucionalización e de lexitimación da historia literaria afianzados desde o século XIX a partir do triángulo lingua-nación-Estado. Con todo, non está claro que esa mimetización diferida nin a performatividade asociada resulten eficaces en relación con algún programa de intervención política para o tempo actual, marcado pola hibridación e as identidades interculturais en proceso. Claro que tampouco é razoábel desde unha perspectiva non necesariamente adscrita á alegorización da nación, acudir ao expediente dun 'desarme identitario' da clase do emprendido nalgún sentido por certas culturas sólidas que cumpriron en tempo e forma un traxecto de planificación e lexitimación historiográficas durante os dous últimos séculos. Alúdese con isto, por exemplo, ao debate sobre o posnacional, emerxente en Alemaña pouco antes da caída do muro de Berlín baixo as condicións dun debate público sobre memoria e culpabilidade históricas. A evidencia de que nos próximos anos se irán concretando no marco da cultura galega, ás veces de modo ideoloxicamente oportunista, propostas historiográficas posnacionais rotuladas de forma diversa demandará con probabilidade a exploración de reequilibrios para a propia historia literaria.

11 O currículo escolar do ensino secundario cede primacía ao par lingua máis literatura nacionais, lido no fundamental polas administracións educativas, e en consecuencia polo profesorado, como gramática máis historia literaria.

3.3 O sistema-único en perspectiva funcionalista

Unha opción funcionalista ou sistémica en historia cultural ou literaria, fronte a posicións latentes como as descritas nalgúns dos puntos anteriores, implicaría visar catro planos, sen dúbida complexos, que deveñen nalgún sentido aporéticos e incoherentes en canto se someten a lecturas de restrición nacional ou son forzados a operaren como intentos de descrición diacrónica dun suposto sistema cultural illado e sen interaccións. Ou, en fin, en canto se aplican á entelexia que noutro lugar denominei *sistema-único*.

Un sistema-único sería o resultado dunha figuración heurística que ignore e exclúa como obxecto de análise aquilo que non forme parte esencial e ideal duns factores previamente seleccionados como relevantes e inherentes. A consecuencia inicial deste operativo consiste en suspender a interacción e en ocasións incluso a existencia de sistemas concorrentes (tamén de parasistemas e subsistemas, cos seus respectivos repertorios e apoios institucionais) no mesmo espazo sociocultural de radicación que se presupón propio ou 'connatural', por exemplo en termos lingüísticos ou xeoculturais, ao que se postula de inicio como sistema autónomo, o cal por esta vía acaba promovido como sistema-único mediante unha especie de falacia autonomista de tripla incidencia. En primeiro lugar, o sistema literario sería autónomo en relación con outros produtos culturais ou artísticos; en segundo lugar, sería tamén en relación cos procesos históricos, en especial cos de repercusión non estritamente nacional; finalmente, sería en relación con sistemas literarios alleos, tanto mediatos como inmediatos na cartografía ancilar que a historia literaria incorpore con sustento lingüístico, relixioso, administrativo, cultural ou doutra clase.

Apréciese que como ideoloxema basilár, tanto se falamos de sistemas fortes ou dominantes como se o facemos de sistemas non normalizados ou dependentes, a ideación do sistema-único sublima o non-conflito e interpreta o par autonomía-heteronomía non como unha escala con graos senón en termos absolutos (*o que non é autónomo é heterónimo*, máxima idealista tan absurda como falaz). A inexistencia de conflitos intraculturais (intraliterarios) e en especial interculturais (interliterarios), ou no seu defecto a inatención deliberada aos mesmos, conxúgase cun teleoloxismo darwinista destinado a explicar o éxito histórico e a dominación do medio xeocultural por parte da literatura nacional lida como sistema-único. Isto que se comenta é perceptíbel na maioría de historias literarias francesas, españolas, italianas...; en xeral, éo na historiografía literaria que corresponde aos chamados *estados-nación*. Pero non é privativo dese sector, pois por asimilación estamos perante unha pauta que caracteriza igualmente a serie historiográfico-literaria de entidades nacionais non soberanas en termos políticos.

Malia a transcendencia do anterior, non se detén aquí a repercusión da falacia autonomista. O feito certo é que nela aparecen como aproblemáticos e autónomos os propios factores sistémicos, un a un e tamén nas súas correlacións de parte e de totalidade. Un exemplo apenas: o consumo de produtos culturais ou, se se preferir, a lectura, pasa a verse como a parte simétrica da comunicación literaria, suxeíndose na práctica que a uns produtores autónomos (supostamente centrados nunha cultura de sistema-único, para ser máis preciso) corresponden uns consumidores tamén autónomos (monolingües e monoculturais nas súas escollos de consumo/mercado).

O mesmo podería indicarse moi en particular sobre o repertorio e incluso sobre as institucións. Ambos os factores poden chegar a aparecer dotados dunha falsa autonomía absoluta, inexistente por moito que se force a realidade histórica no tempo que for.

Naturalmente, e isto é o máis perturbador da serie de convencións conxugadas para a subsistencia desa clase de historiografía autonomista, quen consulta conscientemente e cun mínimo sentido crítico este modelo de historia literaria sabe que o que está a ler non informa dunha realidade histórica documentábel con datos empíricos senón dunha abstracción en que só se menciona aquilo que se pactou como existente e central en termos case sempre identitarios. Óbvianse así, sen ir máis lonxe, a maior parte dos elementos heteroxéneos e desestabilizadores do sistema. En particular, os asociados en orixe a sistemas outros (as interferencias das que fala Even-Zohar como consubstanciais á dinámica sistémica) e os que cuestionan a cohesión sistémica (axencialidades non masculina, non heterosexual, non asimiladas en sentido étnico ou cultural, 'insuficientemente' nacionais, etc.).

De se aceptar o símil, resulta algo parecido a promover o estudo dun ecosistema sen prestar atención á cadea trófica ou á diversidade biolóxica, ignorando entre outras cousas a existencia da predación e da loita pola vida (un documental sobre as cebras da sabana tanzana non debería esquecer a existencia das leas que as espreitan e cazan). Dito nos precisos termos lotmanianos: intentar trazar a historia de calquera forma lingüística -a poesía, por exemplo- de forma autónoma é equivalente a extraer a participación dun instrumento nunha sinfonía e presentar esa extracción como unha obra íntegra (Lotman 2000, 209).

Máis unha vez haberá que insistir en que o procedemento é o activado sen maior xustificación metodolóxica previa para o estudo dunha dada literatura *x*, sinaladamente se esa literatura se considerar 'nacional' polos axentes que interveñen na preparación do proxecto e na súa concreción discursiva. Isto non se limita ao plano da lingua nin equivale a unha impugnación do denominado *criterio filolóxico*.

En realidade, non é necesario facelo se nos situamos en perspectiva sistémico-empírica. Por que? Pois por darse unha incompatibilidade ben simple: unha historia do sistema literario non pode operar con criterios que supoñan unha restrición *do que hai* (por exemplo,

lectores que len nalgunha lingua distinta á vinculada ao criterio filolóxico; por exemplo, tradutores; por exemplo, editores que publican en máis dunha lingua; e, con certeza, o mercado).

Non desexo ocultar con estes razoamentos a pretensión de activar un debate sobre alternativas viábeis a certas forma de entender a tarefa historiográfica que, como mínimo, cabe cualificar de textuálistas e aínda textocentristas, alén de subordinantes. Isto último por todo o que representa a tradicional imaxe da filoloxía ao servizo do Estado. Pero tamén, previamente, pola tendencia esaxerada a interpretar que a literatura non sexa outra cousa que o resultado da materialización artística da lingua.

Un exemplo revelador das moitas complexidades en xogo é a introdución á *Historia da literatura galega contemporánea* de Carvalho Calero, que comeza coas seguintes palabras:

Concibo nista obra a historia da literatura galega como a esposición das realizacións e do desenrolo da fala galega no orde literario. (Carballo Calero 1981, 11)

Ao fío da argumentación que desenvolve este principio xeral (criterio filolóxico) o autor sopesa argumentos colaterais para posíbeis ampliacións heurísticas derivadas da concreta realidade social e cultural sobre a que vai informar. O razoamento de base para a opción decidida a prol do criterio filolóxico é a lexitimidade científica, que Carvalho non considera ao alcance doutras heurísticas, se ben podería pensarse que tal criterio admitiría matices tratándose de discursividades diferentes da historiográfica (a crítica ou a ensáistica por exemplo).¹² Creo que Carvalho era consciente da evolución da historia literaria en Europa (e da súa profunda crise) xa desde a etapa de elaboración da súa tese de doutoramento, orixinadora de libros como *Sete poetas galegos* e *Aportaciones a la literatura gallega contemporánea*, ambos de 1955. No limiar a este último aparecen moi claras observacións metodolóxicas sobre a tarefa do historiador literario. Tamén, por certo, unha referencia ao «sistema literario» (Carballo Calero 1955b, 12), anecdótica só se calibramos esta expresión sen termos presente a historia conceptual que hai detrás.

En xeral, na historiografía literaria galega posterior a Carvalho Calero a asimilación do criterio filolóxico perdeu unha parte da entidade teórico-crítica por el considerada. Reiterarei aquí que o aspecto que máis me interesa deste principio organizador da historia

¹² Pénsese na súa colaboración só uns anos antes no volume *7 ensayos sobre Rosalía* (1952), onde Carvalho prestara atención simultánea á produción galega e á produción castelá da escritora, cun reparto case simétrico do número de páxinas dedicadas á primeira e á segunda, bastante rechamante malia as obvias consideracións sobre o que aquel volume colectivo significaba naquela altura histórica.

literaria é simplemente un, o da asimilación acrítica do inmanentismo literario. Noutras palabras: a consideración de que a historiografía literaria pode seguir sendo textualista e pode permanecer abstraída do sistema/campo en que adquiren significación social, cultural e política a produción, as tomas de posición, os conflitos, a intervención, a institucionalización... e por suposto tamén os textos.

Unha historia do sistema literario non equivale en ningún caso a unha historia literaria tradicional na cal a axialidade corresponda á lingua, á nación, ao xenio literario ou a algunha variante individual ou colectiva do que foi nomeado *espírito*. Nin en termos de delimitación do obxecto de estudo -bastante máis amplo- nin en termos discursivos. A historia do sistema literario ten de ser obrigadamente relacional: asume que debe dar conta dunha serie de relacións configuradoras de redes (non só autorais, non só textuais). Isto é, decide informar do que en propiedade se conceptualiza como sistema.¹³ No cadro da discursividade iso derivará case sempre en desuso de determinadas fórmulas e de certas narrativas máis ou menos lineais e teleolóxicas. Entre outras razóns porque a historicidade sistémica non pode entenderse só como atención a unha diacronía pendente ou non de orixes e de resolucións emancipadoras, por demandar de xeito ineludible, en fin, achegas descritivas do estado do sistema en determinados momentos-fases (sincronía) ligados a un proceso histórico aberto de causalidades e consecuencias sempre múltiples.

Segundo o indicado, unha historia do sistema presupón así mesmo distancia discursiva cos usos epidícticos e avaliativos da linguaxe. Pero significa ante todo un compromiso de coherencia metodolóxica no cal nada se sitúe por riba da realidade obxectiva sobre a que se informa nin á marxe dunha reflexividade aclaradora do lugar (condicionantes, funcións, relacións...) en que se sitúan tanto a disciplina historiográfica como os concretos suxeitos enunciadores do discurso historiográfico. Na terminoloxía de Bourdieu presuporía por tanto unha 'obxectivación participante' que obxectiva ao analista ao tempo que fai o propio co obxecto de estudo.

A fin de evitar, no posíbel, interpretacións erradas do que se está a argumentar, introduciréi unha puntualización. Nada do dito significa que non exista aínda un espazo epistemolóxico, académico e escolar para a historia literaria de base nacional nin que, en consecuencia, todo deba orientarse nun sentido posnacional. Significa en realidade outra cousa ben distinta. Primeiro, que ese modelo

¹³ Cf. co uso que recolle, con claro sentido compromisorio sobre a finalidade e alcance da obra que se presenta, o primeiro parágrafo da proposta historiográfica de Anxo Gómez Sánchez e Mercedes Queixas Zas (2001, 5): «O presente volume da *Historia Xeral da Literatura Galega* nace co obxectivo de sintetizar, nun manual de carácter divulgativo, aqueles episodios, obras, autores e autoras fundamentais na configuración do noso sistema literario».

non é o único que a día de hoxe se ofrece como posíbel. E, segundo, que é frívola a clasificación como historias sistémicas ou historias dos sistemas culturais/literarios das que constitúen, apenas, reformulacións da tradición historiográfica romántica ou positivista por simple actualización do glosario consubstancial a eses modelos. Mais parece pertinente introducir neste punto unha anotación sobre algo que se acaba de mencionar, a orientación posnacional da historia da literatura, pertinente a propósito do que aquí se está a comentar porque os seus seguidores adoitan tomar posición de modo ostensíbel sobre as alternativas historiográfico-literarias de procedencia sistémica. Unha toma de posición abertamente contraria por motivos de índole diversa, como haberá ocasión de expor de forma sucinta.

A perspectiva posnacional nos estudos galegos, con explícito propósito de proxección sobre a renovación e a reformulación da historia literaria galega, mostrou un punto de inflexión coa publicación por Kirsty Hooper, en 2005, dun artigo en que cuestionou as posicións de González-Millán sobre a comprensión da literatura nacional e do 'nacionalismo literario', actitude crítica ampliada en segundo plano -segundo é recorrente nos desenvolvementos posnacionais aplicados ao caso galego, como se acaba de sinalar- ao rendemento da metodoloxía sistémica como base para o coñecemento histórico do feito literario. As argumentacións principais de Hooper (2005) dialogaban entón, ademais, coa coñecidas lecturas debidas a Paul Gilroy (1993) verbo do Atlántico Negro e tamén coas posicións teórico-críticas de Joseba Gabilondo, Linda Hutcheon e Joan Ramón Resina, entre outros. Estas consideracións reforzaríanse e ampliaríanse en publicacións posteriores da súa autoría, algunhas delas con atención preferente ás cartografías culturais da emigración galega nas súas dimensións transatlántica e europea e á cuestión do lugar de Galiza na dialéctica entre o local e o global «in a twenty-first-century world characterized as much by horizontal relations between communities as by vertical relations within states» (Hooper 2011, 2). A cita pertence a un libro cuxo título, *Writing Galicia into the World*, é abondo declarativo do que se está a expor. Nel, Hooper incidiu de novo na necesidade de primar un xiro posnacional nos estudos galegos e achegou mesmo unha sorte de tradición teórico-crítica incipiente nesa liña de traballo, na altura configurada no seu criterio por investigadores como Burghard Baltrusch, Danny Barreto, José Colmeiro, Joseba Gabilondo, Helena Miguélez-Carballeira, Cristina Moreiras-Menor, María do Cebreiro Rábade Villar e ela mesma (Hooper 2011, 2).¹⁴

14 Con toda evidencia, esta nómina incrementouse de forma apreciable nos dez anos transcorridos desde esta publicación. De resto, serían convenientes algúns matices en relación coa consolidación e continuidade da propia tradición mencionada. Como exemplo referido especificamente a un posíbel redeseño da historia literaria galega, poden verse

Desde o meu punto de vista, algunhas das premisas teóricas basilares dunha historiografía literaria posnacional preséntanse *a priori* non só como razoábeis senón como ineludíbeis, se do que se trata é da superación de concepcións históricas e praxes historiográficas que administran a ‘identidade nacional’ baixo fórmulas de uniformidade e inmarcesibilidade. En definitiva, baixo pautas de ‘ahistoricidade’. Ou, aínda máis, se do que se trata é de impedir que a sombra da nación escureza ou silencie a voz das mulleres, supostamente porque o seu discurso non se acompasa en tal ou cal altura histórica ao referendado por un determinado programa político-cultural e/ou literario. Ou polo simple feito de seren mulleres, claro.

Asunto diferente parécese o da aplicación crítica efectiva que se faga dos criterios e operativos dunha historiografía posnacional. Ante todo, hai algo que non se debería preterir. En concreto, se a validez do paradigma é independente das condicións específicas do espazo xeocultural de aplicación. En particular, contemplado ese espazo xeocultural en perspectiva relacional. Isto é, observadas as relacións existentes entre el mesmo (unha rexión, unha nación, un enclave) e outros inmediatos a el, en sentido xeográfico ou doutra índole (pénsese por exemplo nunha inmediatez colonial, a que liga unha colonia á metrópole, por distante que esta ficar en termos xeográficos). A cuestión é que non parece o mesmo -nin ten as mesmas consecuencias- aplicar criterios posnacionais a uns espazos que a outros. E falo agora estritamente da historiografía literaria asociada ao paradigma posnacional. Non é o mesmo, por exemplo, aplicar aqueles criterios sobre unha potencia imperial e colonizadora como Inglaterra (e sobre a historia da literatura inglesa) que facelo sobre algunha das numerosas zonas do globo por ela colonizadas (e sobre a historia da literatura producida nesa colonia, que non ten por que ter as dimensións xeoculturais ou demográficas de Australia ou da India, por caso). A referencia ás colonias faise por extremar un pouco a exemplificación e conducila ao absurdo, claro está. Porén esa lóxica é de aplicación, proporcionalmente, a outros espazos de sometemento cultural e/ou político, en particular se estes non alcanzaron unha mínima emancipación nesa mesma orde, a político-cultural. En definitiva, do que se trata é de algo non desemeillante ao antes indicado¹⁵ sobre o que presupón o ‘desarme identitario’ (nacional ou non) en función das condicións de partida do suxeito (nacional ou non) dese desarme.

Noutro lugar tiven oportunidade de sinalar abreviadamente algo que conecta con boa parte do anterior (Casas 2019, 51). Foi xusto por referencia ao exposto por Gabilondo (2016, 55-9) na súa defen-

as reservas introducidas sobre o paradigma posnacional en conxunto, xa antes daquela data de 2011, por unha das autoras mencionadas por Hooper (Miguélez-Carballeira 2009).

15 Véxase a nota 10 deste mesmo capítulo.

sa dunha historia posnacional da literatura vasca. En relación con esta proposta, parecíame entón do máximo interese e da máxima urxencia –e manteño agora esta valoración–, a localización de espazos discursivos historiográficos onde se crucen a subalternidade e o nacional. A que Gabilondo presenta como ‘subalternist-postnational-differential history’ –por el oposta á que cataloga como historia ‘filolóxica’ ou ‘nacional’ da literatura– trataría nese ámbito de concretar un modelo historiográfico alleo a toda forma de neutralización de identidades diferentes ou non homologábeis co sancionado por algunha instancia de control ou vixilancia en termos de ‘identidade única’. Pois ben, como fundamento heurístico de partida é moi difícil oporse a isto. Tamén o sería refutar prácticas historiográficas que, segundo o que Gabilondo promove, traten de esvaer e cuestionar os límites que custodian aquela especie de pureza identitaria. Os problemas aparecen no momento en que esa historia diferencial que «blurs borders precisely to question and historicize them» (Gabilondo 2016, 56) concreta quen son os subalternos e os diferentes en cada caso, e que lugar ocuparían nas coordenadas xeoculturais, diáfanas ou borrosas, ás que a proposta historiográfica remite. Porque esas coordenadas sempre acaban por comparecer, por exemplo mediante a inclusión de adxectivacións do tipo ‘vasca(s)’ ou ‘galega(s)’, por ficarmos en dous dos campos de análise atendidos por Gabilondo. Que, por certo –e regresemos ao anotado hai un instante–, son coordenadas de condición moi diferente das que poidan corresponder, por poñer un caso, a(s) literatura(s) adxectivada(s) como ‘inglesa(s)’.

No meu criterio, para ir concluindo con esta cuestión, un dos problemas de fondo do paradigma posnacional é a peculiar maneira en que, franqueando portas a axentes nada subalternos vinculados ás veces *centralmente* con outras literaturas nacionais –escasamente sometidas elas mesmas a procesos de posnacionalización homologábeis cos que se postulan e requiren para posnacionalizar a literatura de referencia sobre a que se aplica o modelo–, pode contribuír a acrecentar a dependencia e a subalternidade de literaturas minorizadas. E reitero que esa clase de operativos, con dimensión non só epistemolóxica ou académica, senón tamén política, significan cousas moi diferentes en función das coordenadas xeoculturais de aplicación e das hexemonías en xogo, ou da implantación efectiva e do poder real dos nacionalismos actuantes. Para se facer unha idea cabal sobre isto último abondaría con contrastar, no período histórico de que se trate, as escalas de hexemonía correspondentes ao nacionalismo español, ao nacionalismo vasco e ao nacionalismo galego, por exemplo. Talvez se entenderá mellor de que se está a falar exactamente mediante a mención expresa dunha proposta concreta do autor co que aquí se dialoga. Nela sostense que a Condessa de Pardo Bazán debería ser vista «as a Galician writer, and only secondarily as Spanish» (Gabilondo 2009, 254), percepción cando menos

curiosa aplicada a quen, desde unha posición non moi subalterna, defendeu as ideas que defendeu verbo das limitacións funcionais da cultura galega fronte á española, aínda que isto non sexa o máis relevante do caso. Como tampouco o é aquela estimación sobre a percepción en chave identitaria dunha intelectual concreta. O relevante é sempre, en perspectiva sociolóxica e política, pero sobre todo en perspectiva histórica, determinar contra que e a favor de que tomaron posicións, no exacto tempo histórico en que viviron e no seu espazo de posíbeis, escritoras como Pardo Bazán, Rosalía de Castro, Filomena Dato, Clara Corral ou quen for. Porque non facelo así contribúe a ‘deshistorizar’ a historia, algo sobre o que Bourdieu se estende en varios lugares da súa produción.¹⁶ E diría que contribúe igualmente a ignorar a propia entidade da ‘experiencia histórica’ (Koselleck 2001, 33-92; González-Millán 2003a).

Outro aspecto controvertíbel do paradigma posnacional, bastante recorrente no discurso crítico do propio Gabilondo, é o da rotunda refutación da metodoloxía sistémica nos estudos literarios. Sendo razoábeis algunhas das anotacións que sobre isto se introducen por parte de diversos analistas, será oportuno sinalar aquí que as críticas inseridas fanse con frecuencia sobre programas crítico-historiográficos cuxa condición sistémica, segundo foi xa comentado, sería discutíbel. Pero o principal que querría salientar neste momento é que o funcionalismo dinámico asociado ás teorías sistémicas desenvolvidas na parte final do século XX está capacitado, segundo foi suficientemente contrastado en moi diversas análises, sobre as que reflexiona con amplitude e precisión Isaac Lourido (2014), para informar tamén sobre procesos de conflito sociocultural e cambio literario. Por conseguinte, non só sobre situacións sincrónicas e relativamente estábeis do sistema. Neste sentido, algunhas críticas posnacionais ao paradigma sistémico parecen ter presentes vellos modelos sistémicos, correspondentes máis ben ao funcionalismo normativista de Talcott Parsons e o esquema AGIL, francamente superados para a investigación sobre a cultura e a literatura por unha teoría como a dos polisistemas, o cal non é o mesmo que afirmar que ela mesma non presente insuficiencias heurístico-metodolóxicas (a exploralas dedica este libro algunhas páxinas). A cuestión de fondo, en todo caso, non é esa, ou non me parece que sexa só esa. O problema radica nunha dimensión de orde epistemolóxica máis ampla. Radica nunha dimensión que é tamén política, sen dúbida. As teorías sistémicas promoven unha idea de ‘totalidade’, e mesmo de ‘totalización’, dificilmente compatíbel coa perspectiva experiencial que adoita acompañar os razoamentos e narrativas posnacionais no

¹⁶ Véxase, por exemplo, o seu *post-scriptum* ao segundo capítulo das *Méditations pascaliennes*, titulado «Comment lire un auteur?» (Bourdieu 1997, 101-9).

referido a calquera programa historiográfico, do alcance que este for. De aí semella xurdir nalgunhas ocasións a particular frución que para algúns poden representar propostas como a de esquecer a clase (social) para reterritorializar condesas e de paso, se callar, desestabilizar sistemas, en especial se estes foren de ancoraxe nacional.

3.4 Retos e propostas para unha nova historia literaria galega

Os catro planos anunciados concretarémolos, segundo xa foi anticipado, do seguinte xeito: 1) explicación dos límites sistémicos ou de campo e das interaccións sistema-extrasistema e sistema-subsistema; 2) incorporación de todo o entendido e catalogado como 'produto cultural', o que en lóxica funcionalista debería supoñer tamén a introdución relacional do que Bourdieu definiu como 'espazo dos posibles'; 3) decisión sobre o modo apropiado de incorporar a diacronía sistémica; 4) recondución do factor crítico que toda historia cultural preasume desde o momento en que opera por selección e configura o seu discurso como acción ou intervención (Casas 2008).

O reto que desde unha perspectiva planificadora e de intervención socio-semiótica teñen por diante os estudos galegos para o primeiro cuarto do século XXI é decisivo. Neste marco gustaríame presentar algunhas ideas que teñen a ver coa posibilidade de afrontar unha nova historia literaria. No meu criterio, esta debера asentarse nun coñecemento crítico en profundidade de dúas esferas: o propio curso da historiografía literaria nacional a partir das achegas de Manuel Murguía e o debate teórico sobre a historia literaria na modernidade e na posmodernidade.¹⁷ Asumo de por parte que o proxecto entraría en concorrencia coas propostas historiográficas prevalentes no momento actual, empezando pola de Ricardo Carvalho Calero e chegando ás que viron a luz nos pasados anos noventa ou a comezos do século XXI.

O fundamental redúcese ao seguinte: facer unha historia literaria no tempo actual ten que supoñer unha alternativa marcada ao que supuxo a maior parte da nosa tradición historiográfica. Primeiro, porque non tería sentido o regreso a pautas (neo)positivistas destinadas

¹⁷ Faltan traballos crítico-documentais sobre ese percurso e falta unha panorámica equivalente á resolta por Beramendi (1993) para a historiografía galega a partir de 1975 ou, máis recentemente, con moita máis amplitude, por Isidro Dubert (2016). Sería preciso así mesmo deterse nalgúns elos desatendidos. Por mencionar un caso concreto, constitúe un material de gran riqueza para a comprensión dos debates historiográficos na Galiza anterior ás Irmandades da Fala o *Cuestionario* que Said Armesto presentou en 1914 para o acceso á cátedra de Lingua e literatura galaico-portuguesa na entón denominada Universidad Central (hoxe Complutense de Madrid), a primeira desas características no Estado. Trátase de 110 fichas en que detallou a comprensión histórica dese dominio lingüístico e xeocultural e se ocupou de establecer conexións comparatistas con outras tradicións literarias europeas, non só as inmediatas (Casas 2015).

ao rexistro de feitos/acontecementos/epónimos; ese labor está feito e suficientemente ben resolto en termos xerais, se ben cabe esperar sorpresas cando se acometa unha investigación sistemática da produción anterior ao Rexurdimento. Segundo, porque, con contadas excepcións, a tradición historiográfica galega constituíuse sen establecer un diálogo propedéutico suficiente que se beneficiase dos cambios de paradigma que nas ciencias sociais e humanísticas se foron sucedendo ao longo do século XX. Terceiro, porque un proxecto desta índole deixou de ser asumíbel como tarefa individual e á vez carecería de sentido o seu desenvolvemento por parte de grupos sen unha coordinación rigurosa, proactiva e á vez flexíbel coas posíbeis discrepancias internas.¹⁸

A historia literaria só mantén algún sentido hoxe se incorpora a conciencia da propia crise disciplinar, extraordinariamente profunda, asume a inactualidade da maior parte dos procedementos discursivos postos en uso pola historiografía tradicional (entre eles, o da narratividade causalista e teleolóxica) e interioriza con naturalidade a súa provisionalidade e continxencia. Só ten sentido se incorpora ao tempo un bo programa para a coordinación de tarefas de investigación en equipo e non oculta as probábeis contradicións internas entre discursos sectoriais de autoría diversa.

A historia literaria, como calquera outra serie historiográfica, está obrigada a aceptar un carácter dinámico e dialóxico, mesmo heterolóxico e non neutralizador do seu obxecto de análise, no sentido dado por Georges Bataille (1970) a estas actitudes críticas e hermenéuticas, sen contemporizar con ningún intento reanimador de obsoletos discursos monolóxicos de explicación e sen pretender homoxeneizar o que de seu é heteroxéneo.¹⁹

Isto último reintroduce un asunto importante, o da distancia/com-

18 Malia o tempo transcorrido e as moitas diferenzas contextuais, resulta clarificador o *Epistolario a Fernández del Riego* (2006) de Carvalho Calero. Considérese que, no plano da dedicación investigadora, a *Historia da literatura galega contemporánea* foi resultado dos anos pasados por Carvalho en Lugo como director non oficial do Colexio Fingoy (1950-65). A tarefa deu comezo en 1953, tras a solicitude formal de Ramón Piñeiro e os acordos previos do Grupo Galaxia tendo presentes resultados próximos no tempo, como os das historias literarias do propio Fernández del Riego e de Benito Varela Jácome, publicadas ambas en 1951 en lingua castelá. Tan illado como disciplinado, e na consideración de que o labor era unha prolongación das encomendas recibidas no Seminario de Estudos Galegos, Carvalho dedicou nove anos a completar a redacción e edición do volume. As cartas dos anos cincuenta a Fernández del Riego son reveladoras sobre o sistema de traballo e sobre as complicadas condicións arrostradas, sobre todo no referido á documentación.

19 O Groupe H³ (2006, 22) sinala que nun sentido amplo, a heteroloxía é o exame e a experiencia do heteroxéneo en canto tal. A discursividade historiográfico-literaria, en especial se concede terreo a algunha clase de teleoloxismo ou asume algunha forma de comprensión esencialista dos fenómenos culturais descritos, amosa tendencia á neutralización da diferenza e á suspensión da pluralidade, o cal adoita ter incidencia directa nas pautas de presentación de épocas, xeracións, autores, estilos e obras mercé á activación da ansiedade por establecer leis (tácitas) envorcadas á localización e sublimación da coherencia e a homoxeneidade.

promiso do historiador en canto axente social e político, algo que non pode atender agora coa precisión requirida, polo que remitirei ás análises de Antón Figueroa (2008 e 2010, 15-52). Apelarei simplemente a un libro clásico de Norbert Elias, *Engagement und Distanzierung*, publicado no orixinal alemán no ano 1983, e que pivota arredor dunha pregunta fundamental de non doada resposta: que posibilidades existen de que os científicos sociais manteñan inequívoca e consecuentemente separadas as funcións de observadores e participantes nos fenómenos e procesos que estudan? (Elias 1990, 28).

Para os catro retos heurístico-metodolóxicos mencionados, que son interdependentes, propoño partir das consideracións que de seguido desenvolverei, ordenadas de maneira correlativa á formulación dos propios retos.

3.5 Topoloxía sistémica

En primeiro lugar, faise preciso concretar un modelo de topoloxía sistémica adecuado que interprete con fiabilidade e rigor heurístico a totalidade de datos efectivamente existentes no sistema cultural/literario, abandonando pretensións parcializadoras entendidas ou non como garantes da cohesión sistémica e sobre todo dunha cohesión identitaria que corresponde resolver basicamente nos debates sociopolítico e ideolóxico, non na práctica historiográfica. Dito doutra maneira: nin é razoábel nin é eficaz que un modelo sociolóxico-cultural describa só unha parte da realidade da que aspira a dar conta e ignore a concorrencia sistémica sobre a que se desenvolven as prácticas culturais, entre elas xa a lectura (Casas 2008). E isto páreceme que sexa así tanto se prevalece a idea de sistema en canto espazo socio-político como se prevalece unha noción de sistema en canto conxunto social, empregando a diferenciación proposta por Torres Feijó (2004). En fin, resulta obvio que nada do anterior pode ser informado con rigor á marxe da consideración da existencia dun conflito entre sistemas culturais; o que por certo, nun ou noutro grao e con consecuencias tamén variábeis, é a situación habitual de calquera sistema.²⁰

O protocolo normal, no entanto, é que a historia literaria se desentenda desa clase de conflitos e das liminalidades inducidas nas esferas institucional e individual, absténdose de describir con pormenor

²⁰ Loxicamente, incluído o sistema cultural/literario español, do que aquí non me ocupo directamente, aínda que si de forma subsidiaria en parte do que presenta e sostén este artigo. En relación con isto, constitúe unha evidencia que a historiografía literaria española, reitero que como tantas outras, adoita abstraerse case por completo da existencia de conflitos -ou, cando menos, de concorrencias identitarias, afectivas, culturais, repertoriais, lingüísticas...- no obxecto de atención que asume como propio e principal.

as forzas que participan na redistribución do capital cultural en xogo ou que se manifestan dalgún modo na vida literaria. Que se desentenda por exemplo de describir en termos empíricos a interacción en Galiza dos sistemas culturais galego e español. Ou de explicar en que modo interactúan o sistema literario galego e a delegación sistémica do sistema literario español (lectura, bibliotecas, institucións, premios, crítica, tradución, librarías). Analizar ese marco debería ser no básico analizar efectos de sistema/campo: que efectos concretos e de que clase se cruzan entre eses dous sistemas?²¹ Pero raramente se atende esa esfera heurística por parte dos historiadores literarios. É máis: o paradigma sistémico e a socioloxía do campo cultural acaban case sempre outorgando prioridade, como obxecto de estudo, a sistemas/campos de inmediata identificación como realidades nacionais, de forma que baixo a descrición empírica resulta doado recoñecer vellas cartografías xeoculturais.

No caso das historias de literaturas nacionais consolidadas ou en situación de dominio sobre unha área xeocultural ou lingüística determinada, a desatención ao reparto e reaxustes do capital cultural en xogo orixínase na minusvaloración social e/ou política da diferenza cultural/nacional, da vinculada ás minorías, á inmigración, a exilios de natureza política, incluído o da comunidade propia de se producir tal continxencia, a diásporas de raíz étnica ou relixiosa, a desvíos da ortodoxia heteropatriarcal, etc. E no caso das historias de literaturas nacionais non normalizadas ou subalternas, prodúcese por asimilación das pautas inscritas polas culturas hexemónicas na súa autodescrición e por interpretar como indicio de debilidade, ou como cesión desestabilizadora no conflito cultural, calquera atención no discurso á cultura dominante.²² Esta opción conserva sen dúbida unha parte da eficacia discursiva que alcanzou cando foi activada e testada ao longo da segunda metade do século XIX (Provenzano 2006). Outra cousa é que resulte anacrónica na interpretación das alteridades, das desigualdades e das liminalidades culturais, e, sobre

21 Un posíbel estudo de caso en relación con eses efectos de campo sería o xeito en que se conciben e organizan os suplementos literarios en medios como *Faro de Vigo* («Faro da Cultura» e «El Sábado») ou *La Voz de Galicia* («Culturas»), os dous de maior tiraxe no país. Ou, tamén, a concepción do que é propio do castelán e do que é propio do galego en termos de cultura e de información cultural. Neste mesmo plano, e por seguir concretando, é seguramente significativa a diferenza coa que dous xornais do grupo editorial Prensa Ibérica, *Faro de Vigo* e *Diario de Mallorca* elaboran nos suplementos culturais «El Sábado» e «Bellver», respectivamente, a información sobre vendas de libros. O segundo diferencia aquí entre «Ficción català», «Ficción castellano», «No ficción català» e «No ficción castellano». O primeiro faíno entre «Ficción», «No ficción» e «En galego», clasificación sen dúbida pintoresca, da familia das presentes nun texto de Jorge Luis Borges, «El idioma analítico de John Wilkins», en *Otras disquisiciones*.

22 Haberá quen pense que se resolve así, simplemente, por considerar que este non é un asunto que corresponda elucidar á historia literaria senón á sociolingüística ou á historia cultural, por exemplo.

todo, que sexa insuficiente en termos heurístico-epistemolóxicos e en termos políticos.

A proposta de fondo aquí formulada, insisto, non significa unha refutación do criterio filolóxico nin tampouco a renuncia á dimensión nacional da historia literaria. Supón, si, unha rectificación do primeiro e a articulación dunha combinación de escalas para a segunda, como mínimo nunha primeira delimitación heurística que expanda o obxecto de atención alén dos textos concretos e do metatexto nacional e saiba en fin dialogar con disciplinas como a xeografía cultural, a socioloxía, a antropoloxía cultural e simbólica, a economía e a teoría política.

O que se está a propor sobre o sistema literario galego é evidente que se sosteña sobre calquera outro. Isto permite enxergar de novo a enorme complexidade dunha tarefa desta clase e demanda tamén precaución en quen se ocupe destes asuntos, tan propicios á sobreinterpretación. Por iso mesmo semellan pertinentes algunhas preguntas. Como as seguintes, coas respostas consecutivas. Abre a porta o que se está a desenvolver a unha incorporación da novelística de Pardo Bazán á literatura galega? Obviamente, non. Ábrese á incorporación de Clarice Lispector ou Angela Carter? Tampouco. *Pertencen* estas narradoras á historia da literatura galega? Non. E Rosalía de Castro como autora de novelas e relatos en lingua castelá, *pertence* ela a esa historia? Non. *Pertencerían* logo a unha historia do sistema literario galego?²³ Con certeza, 1) por canto as catro foron lidas e/ou editadas en versión orixinal ou traducida por consumidores e produtores dese sistema, 2) porque a súa produción textual e non textual está/estivo no mercado e ten/tivo algunha incidencia nos repertorios concorrentes no marco sistémico referenciado; e 3) porque nalgúns casos (Pardo Bazán e Rosalía de Castro) a súa intervención como prosistas tivo repercusións institucionais e repertoriais para o sistema.

O visto até aquí significa asumir que o sistema social do que se pretende dar conta polas ciencias sociais –cabe supor que tamén pola historiografía– é, en termos de Niklas Luhmann, non unha ‘organi-

23 As cursivas empregadas obedecen a un dobre propósito. En primeiro lugar, queren ser unha chamada de atención sobre a clase de vínculos que é habitual asumir de xeito tácito e mecánico entre a produción artístico-literaria e os marcos nacionais, ou entre axencialidade e campo cultural, noutra perspectiva. En segundo termo, e isto xúlgoo primordial, aspirase a subliñar o que de restritivo hai na concentración autorial das historias literarias, focalizadas tradicionalmente á sublimación dos autores e obras máis representativos, lidos como patrimonio e transunto da nación. Obsérvese o inusual de preguntas da clase das formuladas por referencia non a *creadores* senón a outros produtores do sistema, como críticos, editoras, tradutores, as propias historiadoras ou, por suposto e en primeiro plano, xa as lectoras. Alguén pregunta se George Steiner –non só polas súas declaracións de agosto de 2008 en *El País Semanal* sobre a literatura galega–, Erín Moure, Silvia Bermúdez ou Jonathan Dunne *pertencen* ao sistema literario galego e á súa historia recente? Sobre estes extremos, e en particular sobre a *pertenza* da que se fala asociada á noción de ‘cidadanía literaria’ en perspectiva relacional, véxase Santana 2005; Hooper 2011, 10-38; Liñeira 2015.

zación' (*Organisation*) senón unha 'sociedade' (*Gesellschaft*), o cal levaría a asimilar que os elementos propios deste sistema social son as comunicacións e non os individuos como suxeitos nin tampouco os seus roles sociais, motivo polo que os límites da sociedade serían os límites da comunicación, sen implicacións territoriais. Naturalmente, isto deberá entenderse por delimitación ao marco da teoría dos sistemas en Luhmann, no cal son fundamentais a clausura e a diferenciación funcional do sistema, a *autopoiesis* –ou capacidade de producir en por si os elementos constituíntes do sistema– e a interacción entre sistema e contorno, decisiva para a constitución do primeiro porque sen contorno do que distinguirse deixa de ser posíbel a identificación do sistema.²⁴ Pola propia asistematicidade do contorno, a interacción *System/Umwelt* implica algo moi relevante cando se decide trasladar este paradigma ao espazo dos sistemas culturais, pois Luhmann nega de entrada que os sistemas outros localizábeis no contorno dun sistema dado establezan relacións comunicativas directas (intersistémicas) con este.

Evidénciase pois que o modelo sistémico-funcional de Luhmann é máis restritivo que o de Even-Zohar. Este último conecta cun pensamento culturoolóxico, vinculado con Ernst Cassirer, no cal a dimensión relacional aspira a explicar fenómenos como os de interferencia cultural entre sistemas, susceptíbeis segundo Even-Zohar de analizarse como regularidades, e, nese sentido, obxecto do que presenta como leis da interferencia cultural. Entre estas, Even-Zohar (2005, 54-71) distingue tres principios xerais: 1) a interferencia é sempre inminente; 2) adoita ser asimétrica ou unilateral; e 3) pode aparecer con restrición a determinadas parcelas do sistema cultural e non a outras.

Advirtase, en todo caso, que, en realidade, a comparación entre Luhmann e Even-Zohar resulta algo forzada a este respecto, dados os diferentes obxectivos asumidos por un e outro teóricos. Luhmann teoriza sobre sistemas sociais e entende que o sistema cultural forma parte deles, pero cando fala de diferenciación funcional está moito máis pendente da identificación dos diferentes sistemas sociais que da específica identificación dos que denomina medios de comunicación 'simbolicamente xeneralizados', entre os cales engloba a arte e a literatura. Malia isto, na proposta que a partir de Luhmann elaborou a escola empírico-sistémica alemá chegou a concretarse unha función específica para a historia literaria, que Maldonado Alemán concreta nestes termos:

24 Téñanse presentes as dúas grandes tradicións sociolóxicas na consideración do individuo, a weberiana e a durkheimiana, que a socioloxía figuracional de Norbert Elias aspirou a conciliar precisamente mediante a interacción e a interdependencia, así como a partir dunha comprensión procesual tanto da sociedade como do individuo (o individuo non como *situación* senón como *devir*). Neste sentido, é fulcral o concepto de 'figuración' en Elias, relacionado a miúdo co de 'campo social' en Bourdieu (Brunet, Morell 2001). En Luhmann, contrariamente, predomina unha visión weberiana do individual. Para el, os individuos, en canto sistemas psíquicos e corpos orgánicos, forman parte do contorno do sistema social.

La *función* de la historia literaria consistirá, entonces, en describir y explicar, de forma integradora y considerando todas las relaciones de interdependencia, la *organización, evolución y funcionamiento* real de la literatura en la sociedad, en contextos culturales precisos, con todos sus elementos, actividades y procesos, en términos de relaciones y no de esencias, y alejándose de una concepción idealista e intemporal del arte verbal. En lugar de centrar la atención en la interpretación de las obras literarias, se describen y explican las condiciones de producción, mediación, recepción, elaboración e institucionalización de los fenómenos literarios, así como la red de relaciones que se suceden entre esos factores y procesos, y con el entorno social. (Maldonado Alemán 2006, 26; cursivas no orixinal)

3.6 O espazo dos posíbeis

Unha historia literaria sistémica activaría unha comprensión do fenómeno literario non isolada da realidade histórico-cultural no sentido amplo desta expresión. A literatura é unha serie cultural máis, que é absurdo reducir a depósito da xenialidade individual creadora de mundos, estilos, discursos.²⁵ Complementariamente, a comprensión histórica da literatura como produto cultural presupón unha restrición do usufruto epistemolóxico exercido pola filoloxía sobre o feito literario –en especial sobre os textos e sobre as delicadas noções de orixinalidade, autoría e contexto histórico– e unha incorporación decidida da colaboración semiótica, estética, culturoolóxica e interartística.

A historia literaria non pode limitarse a concretar datos e acontecementos, nin tampouco só as relacións efectivas e documentadas entre os factores do sistema. Neste marco, a teoría dos polisistemas amosa dependencia evidente de usos positivistas. O apropiado sería capacitarse como disciplina semiótica e sociolóxica para entender o significado do que Bourdieu denomina *toma de posición* e, por tanto, previamente, do espazo dos posíbeis (ou das posibilidades) que en cada conxuntura se manifesta en termos de continxencia e de alternativa (Bourdieu [1994] 1996b, 53-65). Isto último permitiría catalogar con fundamento sólido o modelo historiográfico-sistémico como funcionalista.

De ningún modo se está a falar de algo similar a unha historia contrafactual, que desenvolvese aquilo que en realidade non aconteceu. Para Bourdieu o espazo dos posíbeis é un sistema de coordenadas que media de forma efectiva entre as disposicións e as posicións ocupadas tal como unhas e outras se asocian a un *habitus* concreto. Que é o que ofrece o espazo dos posíbeis como obxecto de análise diacrónica para

²⁵ Naturalmente, existe un espazo para unha historia da xenialidade ou da individualidade artística e literaria. A pregunta é se iso sería historia da literatura. Ou se a abrangue, reforzada por algún complemento.

unha historia do sistema/campo? Bourdieu sinala, entre outras metas, a constitución das 'traxectorias sociais' de grupos de axentes, entendidas como as series de posicións ocupadas en espazos sucesivos, en interdependencia cos respectivos espazos dos posíbeis (tamén unha vía apropiada para entender a lóxica do capital económico e simbólico en xogo e as estratexias implicadas). Todo o anterior, por suposto, en relación coas diversas clases de axentes que interveñen no campo e non só en relación cos autores. Entendo que tan complexa tarefa, necesaria pero non suficiente como programa historiográfico de base sistémica, carece de parangón no modelo teórico de Even-Zohar.

Nos seus estudos sobre o campo literario, Bourdieu analizou en correspondencia coa dialéctica entre oferta cultural e gustos do público consumidor a existente entre as producións posíbeis e os actos produtivos dos axentes no campo. Presenta así o espazo dos posíbeis como un transcendental histórico, de feito como

un sistema de categorías (sociais) de percepción e valoración, de condicións sociais de posibilidade e lexitimidade. (Bourdieu [1991] 2004, 105)

Alén de resituair nocións como xenialidade, desinterese, liberdade creadora, universalidade, imparcialidade, independencia de xuízo crítico e outras próximas, isto presenta ao investigador literario un cuestionamento de fondo sobre os obxectivos das súas formulacións historiográficas. No básico, a pregunta é sobre se o obxecto da historia debe ser só o factual documentado ou debe ser iso mesmo vinculado ás alternativas existentes, dialecticamente interconectadas co factual, nunha situación de campo dada. Resulta atractivo en termos heurísticos, entre outras razóns, porque sitúa en paralelo varias lóxicas e non sublima ningún causalismo automático e omni-compreensivo.²⁶ Doutra parte, para o sociólogo francés, o sistema de posíbeis dista de ser algo perceptíbel consciente e analiticamente na súa complexa totalidade polos axentes do campo, polos seus protagonistas digamos *en directo*.

As preguntas consecuentes non se fan esperar: pode de verdade a investigación sociolóxica, *a posteriori*, concretar esa sistematicidade dos posíbeis?; pode reconstruíla nalgún xeito a partir de sistemas de oposicións?; debera ser o espazo dos posíbeis o obxecto, preferente ou non, dunha historia literaria empírico-sistémica? As respostas de

²⁶ Tamén diferentes estratexias. En *Raisons pratiques*, Bourdieu conecta conceptualmente o espazo dos posíbeis co que Foucault delimitou como *champ de possibilités stratégiques*, no cal cada obra concreta comparece nun sistema regulado de diferenzas e de dispersións ao que tamén se referira Michel Foucault como *episteme* (Bourdieu [1994] 1999, 56). Resultan inmediatas nese ámbito outras conexións conceptuais, por exemplo co *paradigma* (Kuhn) e coa *semiosfera* (Lotman).

Bourdieu a esas preguntas non só son afirmativas senón que ademais, na célebre conferencia de 1986 en Princeton, defendeu que esa vía ofrece vantaxes claras sobre as dúas grandes tradicións dos estudos literarios contemporáneos, a textualista ou formalista e a contextualista ou marxista (Bourdieu [1994] 1999, 53-73), e tanto nas súas aplicacións sincrónicas como nas diacrónicas.²⁷

Na cultura galega, unha das fases históricas que mellor propicia-ría unha investigación rendíbel do espazo dos posíbeis como obxecto historiográfico é a que vai da fundación das Irmandades da Fala á sublevación do 18 de xullo contra a República. A etapa 1916-36 ofrece materiais abondos para unha descrición pormenorizada dese espazo en diversos subcampos culturais, entre eles no literario. Na poesía daqueles anos, por exemplo, dirimiuse unha loita de excepcional transcendencia entre repertorios delimitadores de dous grandes espazos, un alleo por completo á modernidade e outro proclive á súa activación e desenvolvemento (Casas 2000b). Tal loita, quizais menos intensa e percibida que decisiva, foino tamén entre dúas lóxicas de campo e determinou mudanzas definitivas na configuración do espazo dos posíbeis no campo literario galego (Figuerola 2010). E isto malia a incidencia no mesmo da guerra e da subseguinte ditadura. Unha proba tanxibel foi a maneira en que se cortocircuitou o acceso á edición pública da produción poética de condición aparatosamente anacrónica, vizosa como mínimo até 1928.

3.7 Policronía dinámica

A opción por unha articulación periodolóxica asentada no que Even-Zohar (1990) formulou como 'policronía dinámica' ofrece garantías non despreziábeis para unha historia do sistema literario. O primordial é o rexeitamento de que só haxa sistema na sincronía, prexuízo asentado nunha lectura restritiva do pensamento de Ferdinand de Saussure e do propio funcionalismo:

The system concept had, however, to undergo several modifications in order to accommodate the conception of *stratified heterogeneity*. Firstly, it became necessary to recognize that both synchrony and diachrony should be admitted as systemic dimensions, and therefore that the idea of system need not be exclusively identified with static synchrony (but could be viewed as dynamic polychrony). (Even-Zohar 1990, 87; cursivas no orixinal)

²⁷ Para alén do sinalado, convén lembrar, por se for precisa unha corroboración empírica, que Anna Boschetti (2001), discípula de primeira hora de Bourdieu, organizou o seu estudo sobre Apollinaire como *homme-époque* xustamente arredor dos posíbeis da poesía francesa da etapa 1898-1918.

Existiría por tanto unha aplicación diacrónica da noción de sistema. Tal aplicación é en realidade a que sustenta a consistencia heurística do sistema como obxecto histórico e a propia aceptabilidade da historia do sistema. Mediante o recurso á policronía dinámica, Even-Zohar presenta a conxunción sobre a que se ergue todo momento histórico: estar localizado e fixado como data e asemade pertencer a unha serie de procesos que o engloban e por suposto o superan en termos de simple cronoloxía. A policronía ponnos sobre aviso: a descrición do estado de cousas (da realidade sincrónica) e a narración dun continuo temporal (realidade diacrónica) son opcións válidas para informar sobre o sistema cultural, pero só unha combinación contrastiva de ambas está en disposición de ofrecer un coñecemento de fondo sobre os cambios que afectan ao sistema.

En consecuencia, e segundo se asume tamén na semiótica da cultura lotmaniana como semiótica histórica (Żyłko 2006), a información ten que estar capacitada para correlacionar os fenómenos de duración ou permanencia e os fenómenos de mudanza. A combinatoria descrición-narración fornece de por parte mecanismos de seguridade limitadores da tendencia omnicaomprensiva e uniformizadora do relato historicista tradicional e da autoridade homoxeneizadora do narrador-historiador. Limitaría así mesmo a propensión causalista e a subsecuente ordenación cronocausal da realidade documentada. Pero alén do anterior, obviamente, a historia do sistema valida en sentido epistemolóxico a operación historiográfica da comparación entre dúas (ou máis) situacións sistémicas. Isto resulta de particular interese para a análise de redes, pois a simple descrición do contraste ente situacións fundamenta un acto historiográfico.

A fin de dotar de concreción o indicado, pénsese simplemente no sector institucional dun sistema literario determinado. Por exemplo, nunha descrición comparada de tres momentos históricos do sistema literario galego como 1923, 1951 e 1981 en relación limitada ao definido como 'institución' por Even-Zohar.²⁸ Unha descrición que, como é lóxico, podería ampliarse (ou derivarse) a calquera outro factor do sistema (ao repertorio, ou ao mercado se así se desexar). E que podería en fin abranguer –debería facelo para garantir fiabilidade analítica– a totalidade sistémica: os factores todos do sistema e o conxunto global de relacións existentes entre eles nos anos mencionados. As *fotografías* das correlativas situacións sistémicas (ou estados de campo) serían non-estáticas como descricións, por canto

28 «The 'institution' consists of the aggregate of factors involved with the control of culture. It is the institution which governs the norms, sanctioning some and rejecting others. It also remunerates and reprimands producers and agents. It also determines which models (as well as products, when relevant) will be maintained by a community for a longer period of time. In rude terms, the institution may be viewed, like the market, as the intermediary between social forces and culture repertoires» (Even-Zohar 2005, 31).

a realidade sistémica e a metodoloxía do funcionalismo dinámico son, de modo irrenunciábel, relacionais. Pero este carácter potenciaríase pola simple introdución da comparación entre os tres momentos institucionais sinalados e as xerarquizacións asociadas no plano das normas e os modelos. E o propio acontecería de traballarmos co repertorio, o mercado ou o sistema como totalidade.

Con certeza, tamén de facérmolo cos produtores e os seus produtos, en aparencia protagonistas máximos –en canto autores/as e obras– da historiografía literaria tradicional e dalgunha das súas ferramentas máis frecuentes. Por exemplo, das asociacións periodolóxico-estéticas coñecidas como ‘xeracións literarias’, tan a miúdo formuladas como entidades cohesionadas de principio a fin, sen que por parte ningunha compareza unha análise relacional diacrónica que introduza referencias aos espazos de posíbeis individuais e grupais nin asocie os primeiros con certas precondicións sociais e económicas, como si fai en cambio unha análise prosopográfica centrada nas biografías colectivas. A este respecto falou Bourdieu de *traxectorias construídas*:

Tratar de comprender unha carreira ou unha vida como unha serie única e suficiente de acontecementos sucesivos sen máis vínculo que a asociación a un «suxeito» cuxa constancia non pode ser máis que a dun nome propio socialmente recoñecido, é mais ou menos igual de absurdo que tratar de dar razón dun traxecto en metro sen tomar en consideración a estrutura da rede, é dicir a matriz das relacións obxectivas entre as diferentes estacións. (Bourdieu [1994] 2004, 111)

3.8 Lugar da crítica na historia do sistema literario

Ningunha historia está capacitada para incorporar a totalidade referencial da que pretende dar conta. A solución consiste adoito en habilitar algún principio de selección crítica de referentes (axentes, repertorios, produtos, acontecementos, institucións...) como garantía dunha representación suficiente da heteroxeneidade existente. Así, pois, o criterio de selección cobra un papel funcional de primeira magnitude nunha historia literaria, pois decide que é o que se incorpora a esa historia (e en que medida) e quen non. Unha das consecuencias máis visíbeis disto é a proposta explícita ou latente sobre a canonicidade dinámica, a xeradora de modelos (Even-Zohar 1990, 19-20), sempre nas mans de quen domina o sistema (Even-Zohar 2005, 48). Outra, a concreción derivada e efectiva do canon, entendido como canonicidade estática.

Tamén neste aspecto, pois, unha nova historia da literatura galega tería por diante unha tarefa complexa, na cal as decisións teóri-

co-críticas sobre canonicidade pasarían en primeiro termo a través dunha relectura ou reordenación do repertorio canonizado. De feito, ese sería un debate axial, en particular nun campo historiográfico en que a canonicidade dos modelos, vertebrada aínda polo que González-Millán (1998) denominou *nacionalismo filolóxico* e tamén por certas macrometáforas nacionais (González-Millán 1995b, 74), semella máis asentada e firme que a dos textos, isto é, que a do canon propiamente dito. O propio González-Millán anota o seguinte, no mesmo lugar:

Os procesos de canonización de Rosalía de Castro, Álvaro Cunqueiro, Celso E. Ferreiro, Neira Vilas ou Blanco Amor xiran en torno ó principio da representación dunha identidade nacional. (1995b, 74)

Con todo, o asunto básico que verbo disto é pertinente introducir é o da resolución do dilema que presenta unha proposta sistémica e empírica da que se aspira a erradicar a concepción usual do valor (estético, literario...), en especial se este resulta codificado como elemento do repertorio que non está permitido alterar (Even-Zohar 2008, 56) ou se existe a aspiración de facultalo como universal e non continxente. Segundo sinalou Sela-Sheffy:

The crucial point about canonicity, thus understood, is the sense of *objectification* it confers on such reservoirs, thereby naturalizing them in a given socio-cultural order to the point they seem congenital, *concealing the struggles that determined them* in the first place. (Sela-Sheffy 2002, 146; cursivas no orixinal)

Pierre Bourdieu dedicou un dos seus estudos máis pormenorizados a asentar unha crítica social e antiidealista do xuízo do gusto. Fíxoo en *La Distinction*, un libro de 1979, que culmina co *post-scriptum* «Elementos para una crítica ‘vulgar’ de las críticas ‘puras’» (Bourdieu [1979] 2006, 495-512). As chaves fundamentais da súa argumentación, retomada con posterioridade en diferentes momentos, residen na determinación social do valor estético e na súa dependencia do *habitus*, entendido como engarce histórico do individual no social. En perspectiva sociolóxica interesaría por tanto *desarmar* a formulación do valor en termos de universalidade e de autonomía histórica.²⁹ O verdadeiramente útil sería proceder á descrición dos mecanismos interiorizados que son previos ao acto crítico consciente e á sanción pre-discursiva do gusto. Segundo Bourdieu, tales mecanismos son

²⁹ A este respecto é fundamental o libro de Antón Figueroa *Ideoloxía e autonomía no campo literario galego* (2010), ao que tiven acceso só no momento da corrección de probas deste artigo.

esquemas de percepción incorporados e adquiridos en cada historia individual, que reproducen logo, nas prácticas sociais e culturais, estruturas fundamentais de clasificación social. De aí a condición de 'estrutura estruturante' do *habitus*.

Por suposto, polo simple feito de selo, toda historia crítica debería asumir unha argumentación desta clase, que nin é exclusiva do punto de vista empírico-sistémico nin tampouco delimita unha parcela estritamente sociolóxica do que corresponde ver nunha análise do campo cultural. Ora ben, a cuestión non pode reducirse a ese primeiro movemento de alerta, segundo souberon intuír xa Mukařovský e algúns dos continuadores do seu labor en Praga, de maneira moi especial Vodička. Só por mencionar poéticas, modelos e producións textuais nun espazo sistémico, só por deixar de mencionar outros entre os concorrentes, está xa a aplicarse unha proxección da canonicidade. En propiedade, a canonicidade non se describe desde un lugar epistémico ou axiolóxico neutro que logre abstraerse da incidencia sociocultural e ideolóxica dalgunha postulación sobre algunha proposta de canonicidade.

As propostas funcionalistas do estruturalismo checo aproximáronse nos anos trinta e corenta do pasado século a unha semiótica histórica do tipo da que marcaría a partir de certa altura as investigacións de Lotman e a Escola de Tartu-Moscova. A segunda das tarefas principais da historia literaria tal como a entendeu Vodička implicaba nas súas propias palabras reconstruír a xerarquía dos valores na literatura dun espazo e un tempo histórico dados (Vodička [1942] 1995, 29). A este propósito asumía premisas como a da existencia dunha base social do gusto literario e das normas estéticas nunha época determinada, se ben advertía a insuficiencia desa base como explicación única da evolución da norma literaria. Unha tarefa que a historiografía literaria sistémica ten na man asumir é xustamente a de poñer en diálogo eses valores co que o propio Vodička explicaba como eficacia literaria e extraliteraria das obras. E facelo ademais interconectando os tempos históricos respectivos da produción e da recepción. Por esta vía a historia literaria asumiríase a si propia (tamén) como unha historia dos efectos e como unha historia crítica dos valores literarios, combinando en consecuencia o movemento de alerta axiolóxico cun movemento de análise cultural.